

Σεβαστή Λάζαρη, Η αναφορά- έκθεση του Ευστάθιου Μαρίνου το 1623.

Το διάστημα ανάμεσα στη ναυμαχία της Ναυπάκτου (1570) και στην έναρξη του Τριακονταετούς πολέμου (1618) σημαδεύτηκε στον ελληνικό, αλλά και στον ευρύτερο βαλκανικό χώρο, από διάφορες αντιτουρκικές ενέργειες και κινήματα, που είτε απέτυχαν είτε παρέμειναν σε επίπεδο συνωμοτικής δράσης. Παρά το γεγονός ότι πολύ σύντομα μετά τη ναυμαχία της Ναυπάκτου το 1573 η Βενετία εξουθενωμένη συνήψε ειρήνη με την Οθωμανική Αυτοκρατορία,¹ η κληρονομιά της ναυμαχίας της Ναυπάκτου τροφοδότησε επαναστατικές κινήσεις και συνωμοτική δράση, που πύκνωσαν ξανά στα Βαλκάνια με την ευκαιρία του πολέμου της Ουγγαρίας (1593-1606). Πρόκειται για επαναστατικές κινήσεις που είχαν την ανοχή ή την ενθάρρυνση των Ισπανών, του πάπα, της Βενετίας σε μικρότερο βαθμό, ενώ ενεπλάκησαν σε αυτές και άλλες δυνάμεις, όπως η Γαλλία και η Γερμανική Αυτοκρατορία ή ευγενείς αναθρεμμένοι με το πνεύμα των σταυροφοριών, όπως ο δούκας του Νεβέρ.²

---

¹ Μετά τη ναυμαχία της Ναυπάκτου και την επιδημία πανώλους το 1575-7, η Βενετία δεν μπορούσε να ανταγωνιστεί τους αντίστοιχους μονάρχες της Ευρώπης σε επίπεδο πόρων και στρατού, ενώ οι αλλαγές, που συντελούνται στο εσωτερικό της Βενετίας με τη στροφή προς τη γεωργία, τη μεταποίηση και τις βιομηχανικές δραστηριότητες, οδηγούν τους Ενετούς σε ειρηνικές επιλογές και αποφυγή των πολεμικών επιχειρήσεων. Τη στροφή αυτή της ενετικής πολιτικής, αλλά και τις θρησκευτικές διαμάχες, που απασχολούν το διάστημα αυτό τη Γαλλία, θα εκμεταλλευτεί η Ισπανία, που ενωμένη με την Πορτογαλία, θα γίνει το 1580 η μεγαλύτερη μεσογειακή δύναμη, φθάνοντας στο απόγειο της ναυτικής και στρατιωτικής της δύναμης. Fred.C. Lane, *Βενετία η θαλασσοκράτειρα. Ναυτιλία- Εμπόριο-Οικονομία*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 2007, σ. 548-9. Ειδικότερα για την εμπορική πολιτική της Βενετίας στην Ανατ. Μεσόγειο βλ. M. Costantini, «Η εμπορική πολιτική της Βενετίας έναντι των κτήσεων της στην Ανατολική Μεσόγειο», *Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου: Κέρκυρα, μια μεσογειακή σύνθεση: νησιωτισμός, διασυνδέσεις, ανθρώπινα περιβάλλοντα, 16^{ος}-19^{ος} αι.*, Κέρκυρα 1998, σ. 71-79.

² Ο Στ. Παπαδόπουλος στην ενότητα «Οι Έλληνες, το πρόβλημα της ανεξαρτησίας και τα πολεμικά γεγονότα στον ελληνικό χώρο», *ΙΕΕ*, I (1974), Αθήνα 1974, σ. 324-333 εξετάζει τις πιο γνωστές από αυτές τις κινήσεις: τα κινήματα που σημειώθηκαν στο δυτικό ελληνικό χώρο και στην Αλβανία, τις επαναστατικές ενέργειες του μητροπολίτη Τιρνόβου Βουλγαρίας Διονυσίου Ράλλη Παλαιολόγου, τις επαναστατικές κινήσεις του μητροπολίτη Λαρίσης-Τρίκκης Διονυσίου «Σκυλοσόφου» και τέλος τις επαναστατικές κινήσεις των Μανιατών και του δούκα του Νεβέρ. Θα πρέπει να επισημάνουμε εδώ αυτό που συχνά τονίζει η σχετική βιβλιογραφία ότι πολλές ενέργειες έμειναν σε επίπεδο σχεδιασμού, ενώ για αρκετές δεν διαθέτουμε επαρκή πληροφόρηση, κενό που ως ένα βαθμό καλύπτεται από πρόσφατα εκδομένο αρχειακό υλικό. Ενδεικτικά παραπέμπουμε: Κ.Ν. Σάθας, *Τουρκοκρατούμενη Ελλάς. Ιστορικών δοκίμιον περί των προς αποτίναξιν του Οθωμανικού ζυγού επαναστάσεων του Ελληνικού Έθνους (1453-1821)*, Αθήνησι, Α. Κορομηλά 1869. Του ίδιου, *Χρονικόν ανέκδοτον Γαλαξειδίου ή ιστορία Αμφίσσης, Ναυπάκτου, Γαλαξειδίου, Λοιδορικού και των περιχώρων*, Αθήνα 1865. Μιχαήλ Θ. Λάσκαρι, «Ο Κερκυραίος Πέτρος Λάντζας διοικητής της Πάργας (1573) και όργανον των Ισπανών εν Ηπείρω (1596-1608)», ανάπτυπον από τον τόμον *Αφιέρωμα εις την Ήπειρον εις μνήμην Χρίστου Σούλη*, Αθήναι 1955, σ. 1-37. Του ίδιου, «Εκκλήσεις του επισκόπου Μάνης Νεοφύτου προς τους Ισπανούς (1612-1613) δια την απελευθέρωσιν της Πελοποννήσου», *Ελληνικά*, 15 (1957), σ. 293-310. Ι.Κ. Χασιώτης, *Μακάριος, Θεόδωρος και Νικηφόρος οι Μελισσηνοί (Μελισσουργοί) (16ος-17ος αι.)*,

Ο τελευταίος, Κάρολος Γονζάγας,³ γάλλος ευγενής, μεγαλωμένος με το πνεύμα των σταυροφοριών, μακρινός απόγονος των Παλαιολόγων του Βυζαντίου από τη γενιά της γιαγιάς του, ήρθε σε επαφή με ηγεμόνες και πρόσωπα ποικίλης προέλευσης, ακόμα και τυχοδιώκτες, προκειμένου να εξεγείρει τους υπόδουλους της Βαλκανικής ενάντια στους Τούρκους. Στις προσπάθειές του, που χρονολογούνται από το 1608, συμμετείχαν Έλληνες της Μάνης και της Πελοποννήσου, της Δυτικής Ελλάδας και Ηπείρου, αλλά και εκπρόσωποι των Αλβανών και Σλάβων. Για την εξυπηρέτηση των σκοπών του μετά το 1616 οργανώθηκε από τον ίδιο και τον Père Joseph, γάλλο καπουκίνο που εμφορείτο από τις ίδιες ιδέες, ιπποτικό τάγμα, η *Χριστιανική Στρατιά*, αλλά η αδιαφορία για το εγχείρημα των Ισπανών, η φιλοτουρκική σε γενικές γραμμές παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις πολιτική των Γάλλων, αλλά κυρίως οι δυσμενείς πολιτικές συγκυρίες με την έκρηξη του Τριακονταετούς πολέμου το 1618 ανέστειλαν προσωρινά το 1621 τα σχέδια τους, όταν ο πολεμικός στόλος του τάγματος που είχε ετοιμαστεί σε ολλανδικά ναυπηγεία επιτάχθηκε από τον γάλλο ηγεμόνα για να χρησιμοποιηθεί κατά των Ουγενότων, και οδήγησαν στην οριστική τους αναβολή, που αποφασίστηκε από κοινού με τον πάπα Ουρβανό Η΄ το καλοκαίρι του 1624.

Η αναφορά του Στάθη Μαρίνου είναι ένα κείμενο δύο περίπου σελίδων γραμμένο στα ιταλικά, που στάλθηκε στο δούκα του Νεβέρ το 1623, στο οποίο δίνονται πληροφορίες σχετικά με τη γεωγραφική θέση της Λευκάδας, το ανθρώπινο δυναμικό της, τις πλουτοπαραγωγικές της πηγές, τη στρατιωτική ισχύ του κάστρου της, ενώ παράλληλα προτείνεται ένα σχέδιο κατάκτησης του νησιού προκειμένου να χρησιμοποιηθεί ως βάση εξόρμησης στην εκστρατεία του δούκα ενάντια στους Τούρκους.

Την αναφορά δημοσίευσε πρώτος το 1845 ο Al. Buchon και αναδημοσίευσε με μικρές διαφορές και χωρίς καμιά αναφορά στην πηγή του,

---

(Διατριβή επί διδακτορία), Θεσσαλονίκη 1966. Του ιδίου, *Οι Έλληνες στις παραμονές της ναυμαχίας της Ναυπάκτου*, Θεσσαλονίκη 1970. Του ιδίου, *Σχέσεις Ελλήνων και Ισπανών στα χρόνια της Τουρκοκρατίας*, Θεσσαλονίκη 1969. Του ιδίου, «Άγνωστη συνωμοτική κίνηση στις Κυκλάδες στα τέλη του 16ου αιώνα», *Ελληνικά*, 22 (1969), σ. 377-388. Του ιδίου, «Ο αρχιεπίσκοπος Αχρίδος Ιωακείμ και οι συνωμοτικές κινήσεις στη Βόρεια Ήπειρο (1572-1576)», *Μακεδονικά*, 6 (1964-5), Θεσσαλονίκη 1965, σ. 237-255. Του ιδίου, «Η επανάσταση των Χιμαριωτών στα 1570 και η άλωση του Σοποτού», *Ηπειρωτική Εστία*, τευχ. 196-7 (1968), Ιωάννινα, σ. 65-276. José M. Floristán Imízcoz, *Fuentes para la política oriental de los Austrias. La documentación Griega del Archivo de Simancas (1571-1621)*, Universidad de Leon 1988. Του ιδίου, «Η Πρέβεζα, οι Ισπανοί και οι απελευθερωτικοί αγώνες στην αρχή του 17ου αι.», *Πρακτικά Α΄ Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου "Η ιστορία της Πρέβεζας"*, Πρέβεζα 22-24 Σεπτ. 1989, Πρέβεζα 1993, σ. 73-84. Miguel Angel Ochoa Brun, *España y las Islas Griegas. Una visión histórica*, Minsisterio de Asuntos Exteriores. Secretaría General Técnica, Madrid 2001. Για την τελευταία αναφορά ευχαριστώ το συνάδελφο κ. Γερ. Παγκράτη.

³ Στεφ. Παπαδόπουλος, *Η κίνηση του Δούκα του Νεβέρ Καρόλου Γονζάγα για την απελευθέρωση των Βαλκανικών λαών (1603-1625)*, Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών, Ίδρυμα Μελετών χερσονήσου του Αίμου, Θεσ/κη, 1966.

που προφανώς είναι ο Buchon, ο Π. Χιώτης το 1863.⁴ Καθώς η αναφορά έχει τύχει της προσοχής αρκετών μελετητών κατά το παρελθόν, πιστεύουμε ότι πρέπει να διερευνηθεί εκ νέου ο ρόλος και ο βαθμός εμπλοκής του Στάθη Μαρίνου στη σύνταξη της αναφοράς σε συνδυασμό με τις ίδιες τις πληροφορίες που μας παρέχει, ζητήματα που θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε αξιοποιώντας τις εσωτερικές μαρτυρίες που μας δίνει το ίδιο το κείμενο, αλλά και τις εξωτερικές μαρτυρίες που προκύπτουν από το κλίμα μέσα στο οποίο εγγράφεται και από άλλες μεταγενέστερες πληροφορίες, που αφορούν το νησί της Λευκάδας, αλλά και την οικογένεια Μαρίνου.

Ήδη ο Στέφανος Παπαδόπουλος με τη μελέτη του για την *Κίνηση του Δούκα του Νεβέρ* έχει λύσει ορισμένα προβλήματα, που παρουσίαζε η δημοσίευση του Buchon και η αναδημοσίευση του Χιώτη, το κυριότερο από τα οποία ήταν η λανθασμένη ανάγνωση του τόπου προέλευσης του Στάθη Μαρίνου στον τίτλο της αναφοράς «Relazione della Isola di Santa Maura, fatta per Stasio Marino, Gentilhuomo de Nussa, città di Santa Maura» αντί για το σωστό «Relatione della Isola di Santa Maura, fatta per Stasio Marino, Gentilhuomo del istessa città di Santa Maura», σφάλμα που επαναλαμβανόταν και στο τέλος της αναφοράς, στον τόπο δηλαδή σύνταξής της «In Nussa 14 di Marzo 1623» αντί για το σωστό «In Napl(=Napoli) 14 di Marzo 1623».⁵ Τις παρατηρήσεις αυτές έλαβε υπόψη του ο Π. Ροντογιάννης στη μελέτη του για την *Ιστορία της νήσου Λευκάδος*.

Παρότι ο τίτλος της αναφοράς υποδεικνύει ως συντάκτη της τον Στάθη Μαρίνο, πιστεύουμε ότι οι συνθήκες παράδοσής της, η χρήση γ' ενικού προσώπου μέσα στην αναφορά «*offere detto Stasio Marino la sua persona nella detta occasione*», η σύνταξή της στα ιταλικά σε αντίθεση με την ιδιόχειρη υπογραφή του Στάθη Μαρίνου στα ελληνικά «*εγο σταθης μαρηνος βεβεονο τα ανοθε γεγραμενα*» υποδεικνύουν ότι πρέπει να συμφωνήσουμε με την άποψη που πρώτος διατύπωσε ο Σπ. Ασδραχάς ότι ο συντάκτης της αναφοράς και ο Στάθης Μαρίνος που την υπογράφει είναι δύο διαφορετικά πρόσωπα.⁶

Από την προσεκτική σύγκριση της γραφής του πρωτοτύπου με την ιδιόχειρη υπογραφή του Στάθη Μαρίνου προκύπτει το συμπέρασμα ότι το κυρίως κείμενο είναι γραμμένο στα ιταλικά με σχετική άνεση, ενώ αντίθετα η υπογραφή στα ελληνικά είναι βεβιασμένη, τα γράμματα σχηματίζονται με δυσκολία, χωριστά το ένα από το άλλο, οι λέξεις ενώνονται, γεγονός που υποδεικνύει άτομο που δεν είναι συνηθισμένο στη διαδικασία της γραφής. Όλα αυτά υποδηλώνουν ότι το άτομο που συνέταξε την αναφορά είναι διαφορετικό

---

⁴ Al. Buchon, *Nouvelles recherches historiques sur la principauté française de Morée et ses hautes baronnies*, 1, Paris, 1845, σ. 296-299 και Π. Χιώτης, *Ιστορικά Απομνημονεύματα*, Γ', Κέρκυρα 1863, σ. 158-160. Την αναφορά σχολιάζει περιληπτικά ο Στεφ. Παπαδόπουλος, *Η κίνηση...*, ό.π., σ. 183-6, ενώ πανομοιότυπό της συνοδευόμενο από μετάφραση δημοσιεύει ο Π.Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία της νήσου Λευκάδος*, Α', Αθήνα 1980, σ. 486-493, γι' αυτό και δεν κρίναμε απαραίτητο να την αναπαράγουμε και από τη θέση αυτή.

⁵ Στ. Παπαδόπουλος, *Η κίνηση του δούκα...*, ό.π., σ. 183-4. Στην υποσημ.3 σελ.184 δίνονται λεπτομέρειες για τα πρωτότυπα χειρόγραφα που συμβουλευτήκε.

⁶ Σπ. Ασδραχάς, *Πατριδογραφήματα*, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2003, σ. 420.

από το άτομο που υπογράφει, τον Στάθη Μαρίνο, που ήταν προφανώς ο πληροφοριοδότης, και ο οποίος με την υπογραφή του βεβαιώνει την αλήθεια των πληροφοριών.

Η αναφορά, γραμμένη σε σωστά σε γενικές γραμμές ιταλικά, σε απλό παρατακτικό λόγο, είναι δομημένη σε πολύ μικρές ενότητες, οι παράγραφοί της δηλαδή είναι ως επί το πλείστον 1-2 σειρές, με πληροφορίες που «παρατίθενται χωρίς πολλή τάξη», όπως έχει ήδη σχολιάσει ο Στ. Παπαδόπουλος.⁷ Πιστεύουμε ότι δεν αποτελεί προϊόν συνεχούς λόγου, αλλά πρόκειται για απαντήσεις που δίνονται σε συγκεκριμένα ερωτήματα, που απασχολούσαν πράκτορες του δούκα του Νεβέρ, που προσπαθούσαν να οργανώσουν εκστρατεία κατά των Τούρκων. Τα πρόσωπα επομένως που εμπλέκονται στη σύνταξή της είναι τουλάχιστον δύο, το πρόσωπο που θέτει ερωτήσεις και το πρόσωπο που δίνει απαντήσεις · το πρόσωπο που μας ενδιαφέρει, ο Στάθης Μαρίνος, είναι ο πληροφοριοδότης.

Παρομοίου τύπου ερωτήματα υπάρχουν και στις γενικές οδηγίες με τις οποίες ήδη από το καλοκαίρι του 1617 είχαν εφοδιαστεί οι πράκτορες, που είχε αποστείλει ο Λουδοβίκος ΙΓ΄ στην Ελλάδα, όταν προσωρινά επηρεασμένος από την κίνηση του δούκα του Νεβέρ ενέκρινε τις κινήσεις του.⁸

Ζητήματα σχετικά με τη Λευκάδα φαίνεται ότι ήδη από το 1621 απασχολούν μέλη της *Χριστιανικής Στρατιάς*, που είχε ιδρύσει ο δούκας του Νεβέρ, όπως μας αποκαλύπτει επιστολή της 10ης Ιουλίου 1621, που δημοσίευσε ο Buchon.⁹ Στην επιστολή αυτή ο αυτοαποκαλούμενος Ινφάντης του Φεζ από την Νάπολη ενημερώνει το Δούκα του Νεβέρ ότι του είχε αποστείλει μέσω Ρώμης σύντομη αναφορά για τη χερσόνησο της Λευκάδας, η

---

⁷ Στεφ. Παπαδόπουλος, *Η κίνηση...*, ό.π., σ. 184-5 παρατηρεί: «Οι πληροφορίες που μας δίνει το υπόμνημα για ό,τι αφορά τη Λευκάδα (για τις οποίες εξ άλλου δεν είμαστε σε θέση να πούμε ότι είναι ακριβείς, αν δεν τις συγκρίνουμε με άλλες σύγχρονες πηγές) παρατίθενται χωρίς πολλή τάξη. Γι' αυτό ακριβώς και εμείς είμαστε υποχρεωμένοι, δίνοντας μια περίληψη του περιεχομένου, να κάνουμε και μια σχετική ανακατάταξη των πληροφοριών, που αναφέρονται στα εξής θέματα...».

⁸ Οι περιοχές στις οποίες κινήθηκαν οι πράκτορες είναι η Πελοπόννησος και Μάνη για τις οποίες διαθέτουμε και τα γνωστά υπομνήματα, αλλά και η Ήπειρος στην οποία δραστηριοποιήθηκαν ο Jean Cler, γάλλος ευγενής και ο μητροπολίτης Δυρραχίου Χαρίτων. βλ. σχετικά Στο ίδιο, σ. 114-136. Τα υπομνήματα και οι επιστολές που συνοδεύουν τις αποστολές αυτές έχουν αποτελέσει αντικείμενο μελέτης, που δεν εμπίπτει στα δικά μας ενδιαφέροντα.

⁹ Al. Buchon, ό.π., σ. 294-5 : «Da Roma mandai a V. Eccellenza una breve relazione della penisola de Santa Maura...postami da un gentil huomo spagnuolo, molto pratico de quelle parti, la quale mi pare esser molto al proposito per il nostro Ordine, per molte raggioni et in particolare per esser l'isola molto fertile di tutte le cose necessarie come vittoaglie, bestiami, et legniami, per tutti li vasselli che fussero necessarii. Confine con Golfu. Da le Cefalonie, grande et piccola, potrà esser soccorsa; in 24 hore dal Capo di Otranto, et è isola molto meglio di quella di Malta, et molto dannosa al nemico ; et ponendo il piede in quella si potrà con facilità mantenere et guadagnarla con poca perdita di gente. Et si fusse de'Cristiani sarebbe di molto utile et provecchio a tutta la christianità. Mi ha parso de buono darne parte a V. Eccellenza acio lo consideri bene et mi doni risposta, perchè la persona che me la tiene proposta, desidera sapere la buona volontà di V. Eccellenza...». Για τη μετάφραση των επιστολών αυτών βλ. Π.Γ. Ροντογιάννη, ό.π., σ. 485-6, με προσοχή όμως, γιατί σε ορισμένα σημεία η μετάφραση είναι προβληματική.

οποία δεν έχει διασωθεί, την οποία του είχε στείλει ένας ευγενής ισπανός, πολύ πρακτικός από τα μέρη αυτά «molto pratico de quelle parti». ¹⁰ Στην επιστολή αυτή γίνεται φανερό ότι το νησί της Λευκάδας θεωρείται περισσότερο πρόσφορο και από τη Μάλτα για την εκστρατεία κατά των Τούρκων, επειδή είναι εύφορο σε όλα τα αναγκαία, τρόφιμα, ζώα και ξυλεία, βρίσκεται σε κοντινή απόσταση από τον Κόλπο, την Κεφαλονιά, την Ιθάκη και το Οτράντο, από το οποίο απέχει 24 ώρες, αλλά και επειδή μπορούν να το διατηρήσουν στην κατοχή τους με λίγες δυνάμεις.

Όπως μας πληροφορεί ο Στέφανος Παπαδόπουλος, ίσως η Λευκάδα να συμπεριλαμβανόταν στα σχέδια του δούκα ήδη από τον Ιανουάριο του 1620, όταν, ο δούκας, όπως είχε εμπιστευτεί στον καρδινάλιο Bentivoglio, ενδιαφερόταν για ένα νησί, που θα μπορούσε να το χρησιμοποιήσει σαν την Μάλτα ως βάση εξόρμησης εναντίον των Τούρκων. ¹¹

Την αναφορά του 1623 συνοδεύει επιστολή της 14ης Μαρτίου 1623, απόσπασμα της οποίας δημοσιεύει ο Buchon, ¹² από το οποίο πληροφορούμαστε ότι το ίδιο πρόσωπο που είχε αποστείλει και την προηγούμενη επιστολή, ο Gaspar Benemerin, ο αυτοαποκαλούμενος ινφάντης του Φεζ, είχε αποστείλει μέσω του πρεσβευτή της Χριστιανικής στρατιάς στη Ρώμη, Le Chandelier, στο δούκα του Νεβέρ αναφορά σχετική με τη Λευκάδα συνοδευόμενη και από σχετικό σχεδιάγραμμα, ¹³ ενώ την παρούσα αναφορά πήρε μετά από τη συνάντηση που είχε την ημέρα εκείνη με φίλο του, αντιπρόσωπο των Ελλήνων, που είχε έναν ευγενή συγγενή του εκεί, ντόπιο από την Αγία Μαύρα. Επειδή την θεωρεί αξιόπιστη και αληθινή, παρακαλεί το δούκα του Νεβέρ να την μελετήσει, ενώ παράλληλα προτείνει στον Αββά, προφανώς εννοεί τον Père Joseph, που μαζί με το δούκα του Νεβέρ οργάνωναν την εκστρατεία κατά των Τούρκων, να τον αξιοποιήσει στην εκστρατεία και να είναι ο πρώτος που θα πραγματοποιήσει την έφοδο.

Είναι φανερό ότι στην αναφορά που εξετάζουμε εμπλέκονται τρία άτομα: Ο Gaspar Benemerin, ο φίλος του και αντιπρόσωπος των Ελλήνων, το

---

¹⁰ Το «πράτηγος» (prattico) με την έννοια ότι γνωρίζει την περιοχή και ότι δραστηριοποιείται σε αυτήν. Διαφορετικά μεταφράζει ο Π. Γ. Ροντογιάννης, *ό.π.*, σ. 485: «πολύ χρήσιμη από την άποψη».

¹¹ Στεφ. Παπαδόπουλος, *Η κίνηση...*, *ό.π.*, σ. 175.

¹² Alex. Buchon, *ό.π.*, σ. 294-5 : «...Per il percaccio passato ho mandato, per via di monsieur Ciandelier a V. Eccellenza la pianta con una breve relatione del isola de Santa Maura. Hoggi ho tenuto buona coniuntura con l'imbasciatore della Grecia, mio amico, che tiene un gentil huomo suo parente qui, naturale di Santa Maura, dal quale ho ricevuto l'inclusa ampla relazione di detta isola che mi pare la piu certa e sicura. V.E la consideri bene et mi risponda con brevità della santa resolutione intorno a questo particolare pigliava. Si pareva alla Eccellenza sua habbaa ad esser io da alcun proucaio, occupando la mia persona in carico conforme la mia qualità, procurerò licenza per andare a servire, et do parola esser il primo a dar la scalata...» Υπογράφει ως:

Affettuosissimo servitore et confratello

Infante de Fez

¹³ Ο Π.Γ. Ροντογιάννης, *ό.π.*, σ. 485 παρανοεί το ιταλικό κείμενο και μεταφράζει : «...έστειλα με τον κ. Giandelier στην εξοχότητά σας, το φυτό (pianta) με μια σύντομη αναφορά για το νησί Αγία Μαύρα...».

όνομα του οποίου αγνοούμε, και ο ευγενής συγγενής του, ο ντόπιος από την Αγία Μαύρα, προφανώς ο Στάθης Μαρίνος.

Το πρώτο από αυτά, ο Gaspar Benemerin, μέλος της *Χριστιανικής Στρατιάς*, του τάγματος που είχε ιδρύσει ο δούκας του Νεβέρ, είναι ένας τυχοδιώκτης από το Μαρόκο που μετά το 1608 περιηγήθηκε σε διάφορες περιοχές της Μεσογείου εξυπηρετώντας τα επεκτατικά σχέδια των Ισπανών.¹⁴ Το πρόσωπο αυτό είναι ο παραλήπτης της αναφοράς και το άτομο που μεσολαβεί για την παράδοσή της στο δούκα του Νεβέρ.¹⁵

Ο τρόπος δόμησης της αναφοράς πιστεύουμε ότι ίσως αποκαλύπτει και τη σχέση των δύο άλλων προσώπων, το ένα πρόσωπο να θέτει τις ερωτήσεις και το άλλο πρόσωπο να δίνει τις απαντήσεις. Ποιος είναι ο φίλος του τυχοδιώκτη Gaspar Benemerin, αντιπρόσωπος των Ελλήνων, που συνδέεται με συγγενική σχέση με τον ευγενή Στάθη Μαρίνο δεν γνωρίζουμε και πιθανότατα δεν θα μάθουμε ποτέ. Ωστόσο οι συνθήκες παράδοσης της αναφοράς, ο τόπος σύνταξής της, η Νάπολη, η φρασεολογία που χρησιμοποιείται «αντιπρόσωπος των Ελλήνων» (*imbasciatore della Grecia*), μάς οδηγούν στην υπόθεση ότι ίσως είναι μέλος της ελληνικής κοινότητας της Νάπολης, που είχε δημιουργηθεί κυρίως μετά την μετανάστευση κατοίκων της ΝΔ Πελοποννήσου στα μέσα του 16^{ου} αι., με έντονη και ενεργό ανάμειξη σε επαναστατικές κινήσεις στον Ελλαδικό χώρο, όπως έχει επανειλημμένα επισημανθεί.¹⁶ Εξάλλου αντιπρόσωποι *espías, confidentes, agentes, embajadores* αποκαλούνται συχνά τα άτομα που οι Ισπανοί χρησιμοποιούν για την άντληση χρήσιμων πληροφοριών στο καλά οργανωμένο κατασκοπευτικό τους δίκτυο, που λειτουργεί ανάμεσα στο Βασίλειο της Νάπολης και τις διάφορες τοπικές αυθεντίες *Intelligentias*, που με διάφορα υπομνήματα κατακλύζουν τις ευρωπαϊκές αυλές και ιδίως αυτή της Ισπανίας προκειμένου να προωθήσουν επαναστατικές κινήσεις στα Βαλκάνια.¹⁷

Η παρουσία στην Νάπολη ενός ευγενούς, όπως χαρακτηρίζεται, Λευκαδίτη, του Στάθη Μαρίνου, και ενός συγγενούς του, αντιπροσώπου των Ελλήνων, δεν πρέπει να μας ξενίζει, καθώς μεταγενέστερες μαρτυρίες του 18^{ου} αι. υποδεικνύουν εμπορικές σχέσεις ανάμεσα στη Λευκάδα και στη Νάπολη, στις οποίες μάλιστα συμμετέχουν και μέλη της οικογένειας Μαρίνου.

---

¹⁴ Στεφ. Παπαδόπουλος, *Η κίνηση...*, ό.π., σ.175-6, σημ.3.

¹⁵ Στο ζήτημα αυτό επανέρχεται με άλλες επιστολές στις 26 Σεπτ.1623 και 11 Νοεμβ.1623, όπως μας πληροφορεί ο Al. Buchon, ό.π., σ. 299 και ο Στεφ. Παπαδόπουλος, *Η κίνηση...*, ό.π., σ. 186.

¹⁶ Ενδεικτικά J. K. Hassiotis, “La comunità greca di Napoli e i moti insurrezionali nella penisola balcanica meridionale durante la seconda metà del XVI secolo”, *Balkan Studies*, 10(1969), no 2, σ. 282. Του ιδίου, «Sull’ organizzazione, incorporazione sociale e ideologia politica dei Greci di Napoli (dal XV alla metà di XIX sec.)», σ. 411-452. Του ιδίου, «Ελληνικοί εποικισμοί στο βασίλειο της Νεάπολης κατά τον δέκατο έβδομο αιώνα», *Ελληνικά* 22 (1969), σ. 116-162.

¹⁷ βλ. επίσης G.K. Hassiotis, “Venezia e i domini veneziani tramite di informazioni sui Turchi per gli spagnoli nel sec.XVI”, στο συλλογικό έργο *Venezia centro di mediazione tra Oriente e Occidente (Secoli XV-XVI). Aspetti e problemi*, επιμέλεια Hans- Georg Beck, M. Manoussakas, Ag. Pertusi, Firenze 1977, σ. 117-136.

Τι είδους ιστορική πηγή είναι η μαρτυρία αυτή; Συχνά έχει χρησιμοποιηθεί ως η μοναδική ιστορική πηγή, τόσο για δημογραφικής φύσης πληροφορίες, όσο και για πληροφορίες σχετικά με το βαθμό ανάπτυξης της ναυτιλίας του νησιού. Πιστεύουμε ωστόσο ότι η κυριότερη συμβολή της μαρτυρίας αυτής είναι η δυνατότητα που μας δίνει να ορίσουμε τον κόσμο στον οποίο ζει και κινείται ο Στάθης Μαρίνος, ένας επιφανής Λευκαδίτης, για τον οποίο δεν διαθέτουμε καμιά άλλη πληροφόρηση, και όχι να ορίσουμε τον κόσμο με βάση τις πληροφορίες της. Η πορεία την οποία θα ακολουθήσουμε είναι η αντίστροφη από αυτήν με την οποία έχει χρησιμοποιηθεί η μαρτυρία αυτή μέχρι στιγμής. Καθώς για τον φερόμενο ως συντάκτη της αναφοράς και σίγουρο πληροφοριοδότη της δεν διαθέτουμε καμιά άλλη πληροφορία, θα προσπαθήσουμε να χρησιμοποιήσουμε τις πληροφορίες που μας δίνει προκειμένου να προσδιορίσουμε το περιβάλλον στο οποίο ανήκει και κινείται σε συνδυασμό με όσες άλλες πληροφορίες διαθέτουμε για το νησί και σε συνδυασμό με ορισμένα χαρακτηριστικά της οικογένειας Μαρίνου, όπως έχουν παγιωθεί τον 18^ο αιώνα.

Στην προσπάθειά μας αυτή θα πρέπει να λάβουμε υπόψη μας και τους περιορισμούς που υπάρχουν, καθώς οι πληροφορίες που διαθέτουμε είναι διαμεσολαβημένες, αφού αποτελούν προϊόν απαντήσεων σε ερωτήματα που δεν πηγάζουν από το πρόσωπο που μας ενδιαφέρει, τον Στάθη Μαρίνο, αλλά προέρχονται από το ενδιαφέρον των δυτικών, εδώ των πρακτόρων του δούκα του Νεβέρ, για την πραγματοποίηση μιας εκστρατείας κατά των Τούρκων. Ωστόσο, όπως θα φανεί στη συνέχεια, η ποιότητα των παρεχομένων πληροφοριών είναι τέτοια, που μπορεί να αξιοποιηθεί στην κατεύθυνση, που αναφέραμε προηγουμένως.

Οι πρώτες πληροφορίες που θα σχολιάσουμε είναι οι δημογραφικές. Πρόκειται, χωρίς αυτό να αποτελεί πρωτοτυπία του Στάθη Μαρίνου, για υπολογισμούς κατά προσέγγιση σε στρογγυλούς αριθμούς. Στα 35 χωριά του νησιού υπάρχουν μόνο Έλληνες που κατοικούν σε 1.500 εστίες (fuochi), ενώ στην πόλη υπολογίζονται 1.000 εστίες, το 40% δηλαδή του συνολικού πληθυσμού. 500 περίπου Τούρκοι και 50 Εβραίοι απαριθμούνται μέσα στο Κάστρο, ενώ μέσα στην πόλη υπολογίζονται 200 περίπου Τούρκοι ένοπλοι (atti alle Arme) και 4.000 περίπου Χριστιανοί που μπορούν να πολεμήσουν (combattenti cristiani).

Οι πληροφορίες αυτές καθ' εαυτές είναι δύσκολα αξιοποιήσιμες, γιατί οι μόνες συγκρίσιμες πληροφορίες που διαθέτουμε έχουν διαφορετική προέλευση· είναι φορολογικής φύσης και, όπως έχει ήδη καταδείξει ο Σπ. Ασδραχάς σε μελέτη του για τις καταστιχώσεις του κεφαλικού φόρου στη Λευκάδα, που καθώς εισπράττεται σε ατομική βάση αντιστοιχεί με τον ενεργό μη εξαρτημένο, αρσενικό χριστιανικό πληθυσμό, στα οθωμανικά φορολογικά τεκμήρια μπορεί κανείς να ανιχνεύσει δύο διαφορετικού τύπου καταμετρήσεις: τις μέγιστες, στις οποίες ο φόρος καθορίζει τον αριθμό των χανέδων και τις ελάχιστες στις οποίες η καταμέτρηση του πληθυσμού προσδιορίζει το φόρο. Πρόκειται για τιμές που, όπως συμπεραίνει ο παραπάνω μελετητής, τον 17^ο αι. πλησιάζουν «με θετική ή αρνητική απόκλιση» τα στοιχεία, που μας δίνει ο Μαρίνος. Στις ελάχιστες ανήκουν οι πληροφορίες για 1.474 χανέδες το 1642/3,

1.272 χανέδες το 1650 και 821 το 1651/2, ενώ στις μέγιστες ανήκουν οι πληροφορίες για το σύνολο του κεφαλικού φόρου, από το οποίο προκύπτουν 1.683 χανέδες για το 1587/8, 2.984 για το 1637-9 και 2.161 για το 1664/5, υπολογίζοντας τον πραγματικό κεφαλικό φόρο σε ατομικό επίπεδο, 300 άσπρα/χανέ το 1587/8 και 321,7 τις άλλες δύο χρονιές.¹⁸

Είναι σαφές ότι τα στοιχεία που μας δίνει ο Στ. Μαρίνος, αναφέρονται σε μια ισχυρή αναλογία σπιτιών πόλης –υπαίθρου, 40%, δηλωτική μιας ισχυρής πληθυσμιακής συγκέντρωσης στην πόλη, σχέση που επιβεβαιώνεται και από άλλες πληροφορίες ποσοτικού, αλλά και ποιοτικού χαρακτήρα. Η πόλη του νησιού από 239 χανέδες το 1523 φτάνει τους 585 το 1563, ενώ τον 17^ο αιώνα ο πληθυσμός της κυμαίνεται από 350 χανέδες στην Αγία Μαύρα και 40 στην Αμαξική σε σύνολο 1.474 το 1642/3, 250 στην Αγία Μαύρα, 31 στην Αμαξική και 30 στην Άλλη Μεριά σε σύνολο 1.272 το 1650 και 250 στην Αγία Μαύρα, 24 στην Αμαξική και 15 στην Άλλη Μεριά σε σύνολο 821 το 1651/2.¹⁹ Παρά τις αυξομειώσεις που παρατηρούνται, προκύπτει μια πόλη της οποίας ο πληθυσμός κυμαίνεται σε σχέση με το συνολικό πληθυσμό γύρω στο 26,46% το 1642, 24,45% το 1650, ενώ φθάνει μέχρι το 35,20% το 1651/2.²⁰

Για μια ισχυρή πόλη μιλούν οι πληροφορίες του Εβλιγιά Τσελεμπί το 1670 και των περιηγητών Spon και Wheler το 1675. Ο πρώτος υπολογίζει 1.250 περίπου σπίτια, από τα οποία περίπου 700 βρίσκονται στην Αμαξική,²¹ ενώ οι δεύτεροι αναφέρουν μια πόλη, στο Κάστρο και τα προάστια της οποίας κατοικούν πάνω από 5-6.000 ψυχές.²² Ανεξαρτήτως της ακρίβειας των

---

¹⁸ Σπ. Ασδραχάς, «Καταστιχώσεις του κεφαλικού φόρου (Λευκάδα, ιζ' αι.). Ερμηνευτικές δυνατότητες», στο συλλογικό τόμο *Πατριδογραφήματα*, προλεγόμενα Δημ. Χ. Σκλαβενίτη, Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα 2003, σ. 33-52. Το άρθρο έχει δημοσιευτεί και στα *Πρακτικά Δ' Συνεδρίου Επτανησιακού Πολιτισμού* (Λευκάδα, 8-12 Σεπτεμβρίου 1993) : «Από την τοπική ιστορία στη συνολική: το παράδειγμα της Λευκάδας, 15^{ος}-19^{ος} αι.» , Εταιρεία Λευκαδικών Μελετών, Αθήνα, 1996, σ. 49-64.

¹⁹ Για τον 16^ο αι. βλ. τις πληροφορίες στο «Levkas», *Encyclopédie de l' Islam*, V, 1983, σ. 730-3 (1523: 194 εστίες, 25 ανύπαντροι και 20 χήρες) και Μ. Genç, «Η Λευκάδα στις αρχές του ΙΗ' αιώνα», *Πρακτικά Δ' ...*, ό.π., σ. 67 με πληροφορίες που προέρχονται από τα τουρκικά κατάστιχα ΤΤ 367 ΒΒΑ και ΤΤ ΤΚΑ για τα έτη 1523 και 1563. Για τα υπόλοιπα στοιχεία βλ. Σπ. Ασδραχάς, «Καταστιχώσεις...», *Πατριδογραφήματα*, ό.π.

²⁰ Ο τελευταίος, *Στο ίδιο*, σ. 36 παρατηρεί ότι η πληθυσμιακή μείωση αφορά την ύπαιθρο και λιγότερο την πόλη, αφού ανάμεσα στα 1642/3 και στα 1715, έτος με την οθωμανική απογραφή που παρουσιάζει ο Μ. Genç, οι χανέδες της υπαίθρου μειώθηκαν κατά 33,5% από 1084 σε 721, ενώ της πόλης από 390 σε 389.

²¹ Ο Εβλιά Τσελεμπί υπολογίζει ως εξής τον αριθμό των σπιτιών: 200 στο Κάστρο, 40- 50 στην Άλλη Μεριά, 300 στο βαρόσι (προφανώς εννοεί τη Χώρα) και 700 στην Αμαξική. Βλ. Ι.Γ. Γιαννόπουλου, «Ο Εβλιά Τσελεμπί εις την Λευκάδα», *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών*, Β (1972), σ. 377-393. Ο ίδιος, σ. 378 χρονολογεί την επίσκεψη του Τσελεμπί στα τέλη του 1668, αρχές 1669, ενώ το άρθρο της *Encyclopédie de l' Islam*, ό.π., στα 1670-71.

²² Spon et Wheler, *Voyage d'Italie, de Dalmatie, et Grèce et du Levant fait aux années 1675 et 1676 par Jacob Spon docteur medecin agregé à Lyon et George Wheler gentilhomme Anglois*, Lyon 1678, σ. 136-7. Τις πληροφορίες αυτές αντιγράφει έναν αιώνα αργότερα στα 1771 ο Sieur Bellin, *Description géographique du Golfe de Venise et de la Morée*, Paris 1771, σ. 158.

στοιχείων που παραθέτει ιδιαίτερα ο πρώτος,²³ εκείνο που δηλώνουν όλες οι διαθέσιμες πληροφορίες είναι μια ισχυρή πόλη που ανήκει το 16^ο-17^ο αι. στην τρίτη κατηγορία πόλεων της Βαλκανικής, στις πόλεις δηλαδή που διαθέτουν 500 έως 1000 χανέδες, στην ίδια κατηγορία με «...το Αργυρόκαστρο, το Μπεράτι, την Ελασσώνα, την Κορώνη, τον Περλεπέ κ.ά...», όπως χαρακτηριστικά αναφέρει ο Σπ. Ασδραχάς.²⁴ Ανήκει επίσης στο χώρο του Ιονίου, και αυτό παρά τις διαφορές κατάκτησης, σε ένα δίκτυο πόλεων, που συγκεντρώνουν μεγάλο μέρος του τοπικού πληθυσμού, όπως παρατηρείται τον 16^ο αιώνα σε Ζάκυνθο, Κέρκυρα, Κύθηρα, όχι όμως και στην Κεφαλονιά.²⁵

Η εικόνα της ισχυρής πόλης ενισχύεται και από τις διάσπαρτες, από διαφορετικές πηγές πληροφορίες που έχουμε για τις πειρατικές συχνότερα και σπανιότερα για τις εμπορικές δραστηριότητες των κατοίκων της. Για τις πρώτες μας μιλάνε οι βενετικές, αλλά και οι ισπανικές εκθέσεις, διάφοροι περιηγητές, νομίζουμε όμως ότι είναι καλύτερο να αφήσουμε τον Εβλιά Τσελεμπή να τις περιγράψει με το χαρακτηριστικό γλαφυρό του τρόπο.

«...Επειδή όμως αυτή η Αγία Μαύρα είναι πέρασμα(τόπος διελεύσεως) (σ.636), δεν έχουν αγαθάς σχέσεις με ξένους ανθρώπους άλλων χωρών, αλλ' είναι πάρα πολύ γενναίοι και ανδρείοι και καλοί και έχουν γίνει έτσι αγκάθι εις το μάτι της Φραγκιάς. Η ομιλία των επίσης έχει την προφοράν της ελληνικής και ευγλώττως και ευφραδώς ομιλούν την ελληνικήν και την φράγκικην γλώσσαν. Το κλίμα όμως είναι βαρύ, είναι μία νήσος. Κάθε τόσον οι γαζήδες επιβαίνουν των φρεγατών και προσβάλλουν την καρδιά της Φραγκιάς και επιστρέφουν εις την Αγίαν Μαύραν νικηταί και τροπαιούχοι με πλουσίαν λείαν. Μοιράζονται τα δια του ιερού πολέμου αποκτηθέντα πλούτη και διασκεδάζουν και μεθούν μέχρι να μείνουν χωρίς χρήματα· έπειτα

---

²³ Ο Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σ. 379 δυσπιστεί για τον αριθμό των 700 σπιτιών του προαστείου της Αμαξικής, γιατί ο αριθμός είναι πολύ μεγάλος, δεν πιστοποιείται από πουθενά αλλού, αλλά και γιατί θεωρεί ότι ο Εβλιά δεν επισκέφτηκε τον συνοικισμό. Με τις απόψεις αυτές συμφωνεί και ο Π. Ροντογιάννης, «Οι πόλεις της Λευκάδος», *Επετηρίς Εταιρείας Λευκαδικών Μελετών*, Ζ'(1988), Αθήνα 1988, 152-154, αλλά και *Ιστορία της νήσου...*, *ό.π.*, Α', σ. 498, όπου θεωρεί υπερβολικό τον αριθμό 700 σπιτιών για την Αμαξική προτείνοντας μια ανάγνωση σε 70. Ο ίδιος καταλήγει σε έναν αριθμό γύρω στα 550 σπίτια, αν και διαπιστώνει ότι δεν συμβαδίζει με τον αριθμό των 5-6000 κατοίκων, που υπολογίζουν οι Spon και Wheeler, που τους θεωρεί αξιόπιστους μάρτυρες.

²⁴ Σπ. Ασδραχάς, «Το παιδομάζωμα στη Λευκάδα τον 18^ο αι.», *Πατριδογραφήματα*, *ό.π.*, σ. 328-9.

²⁵ Το 1499 στην Κέρκυρα η πόλη συγκεντρώνει 42,44% του συνολικού πληθυσμού, το 1583 το 38,46%, ενώ 34,69% στα 1760. Το 1527 η πόλη της Ζακύνθου συγκεντρώνει 38% του συνολικού πληθυσμού, 48,38%, το 1546, 28,96% το 1583 και 50,78% το 1760. Στα Κύθηρα το κάστρο με το μπόργκο του συγκέντρωνε 54,36% του συνολικού πληθυσμού το 1583, σε αντίθεση με τον 18^ο αι. όταν η σημασία της πόλης μειώνεται και κυμαίνεται σε πολύ χαμηλά επίπεδα, από 11-18% περίπου. Η Κεφαλονιά αποτελεί διαφορετική περίπτωση, καθώς εκεί η ανάπτυξη ενός αστικού κέντρου καθυστερήσε αρκετά. Για τα ζητήματα αυτά βλ. Σεβ. Λάζαρη, «Η συγκρότηση του Επτανησιακού πληθυσμού : η απογραφή του Πέτρου Καστροφύλακα (1583) και του Fr.Grimani (1760)», *Πρακτικά, Ζ' Πανιώνιο Συνέδριο (Λευκάδα, 26-30 Μαΐου 2002)*, Β', Αθήνα 2004, σ. 301-347.

εκστρατεύουν εκ νέου· με αυτόν τον τρόπον ζουν, αλλ' είναι πάρα πολύ καλά παλληκάρια...»²⁶

Προφανώς σε αυτήν την οπτική πρέπει να τοποθετηθεί και η πληροφορία της αναφοράς για 40 βασέλα²⁷ που στη μεγάλη ακτίνα δράσης τους πραγματοποιούν ταξίδια μέχρι τη Μπαρμπαριά, το Τούνεζι, τη Βενετία, σε όλη την Χριστιανοσύνη και Τουρκία και για 500 βάρκες, που μεταφέρουν σιτάρι και κρασί σε Κέρκυρα, Ζάκυνθο, Κεφαλλονιά και αλλού, προφανώς στον κοντινό χώρο των ακτογραμμών του Ιονίου. Πρόκειται για μια δραστηριότητα που κινείται στο ίδιο εύρος με αυτήν που σχολιάζει συνοδευτικό έγγραφο της γνωστής έκθεσης του Γκριμάνι στα 1760 ²⁸ σύμφωνα με το οποίο κατά το παρελθόν το λευκαδίτικο εμπόριο διεξαγόταν με Αλεξάνδρεια, Μπαρμπαριά, Σικελία, Νάπολη, Λιβόρνο, Γένοβα, Σενιγαλία, Αγκώνα και Βενετία, αλλά και με περιοχές της Δ. Ελλάδας και της Πελοποννήσου.

Τι σημαίνουν τα 40 αυτά μεγάλα καράβια; Αν αφήσουμε τον ακριβή αριθμό στην άκρη, κάτι που ίσως ποτέ δεν θα κατακτήσουμε,²⁹ σημαίνουν μια σημαντική δραστηριότητα, για την οποία έχουμε ορισμένες ενδείξεις ήδη από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα είτε με τα ονόματα ελλήνων ναυτικών (πλοιοκτητών ή πλοιάρχων) που έχει διασώσει ο Γ. Πλουμίδης ³⁰ είτε με πληροφορίες σπάνιες, όπως αυτή του Κ. Μέρτζιου για ένα πλοίο από την Αγία Μαύρα που το 1614 έφτασε στη Θεσ/κη φορτωμένο με λιναρόσπορο.³¹ Σημαίνουν επίσης δραστηριότητα που ενισχύεται από καράβια που φτάνουν από διάφορα άλλα μέρη. Ας μην ξεχνάμε τις πληροφορίες του Εβλιγιά Τσελεμπί ότι το νησί ήταν πέρασμα πλοίων και ανθρώπων, που επιδίδονταν σε πειρατικές δραστηριότητες, οι οποίες την εποχή αυτή τροφοδοτούσαν τις εμπορικές, και στις οποίες ενέχονταν ντόπιοι και διάφοροι άλλοι σε τέτοιο

---

²⁶ Ο Γιαννόπουλος, *ό.π.*, σ. 390.

²⁷ Βασέλλο ή βατσέλλο (*vascello*), το μεγάλο πολεμικό πλοίο

²⁸ Αγγ. Χόρτης, *Συμβολή στην οικονομική ιστορία της Λευκάδας, 1684-1774 (γαιοκτησία, γεωργία, κτηνοτροφία, αλιεία, φορολογικό σύστημα, εμπόριο και ναυτιλία)*, διδ. διατρ. Πανεπιστήμιο Αθηνών, 1992, σ. 238-40 με βάση τις πληροφορίες που δίνει, όπως μας πληροφορεί ο Χόρτης, σ.371, σημ.8, *αχρονολόγητο έγγραφο με τίτλο: «Commercio attivo e passivo dell' Isola di S. Maura tanto in passato, che in presente»*(A.S.V., P.T.M., B 1002), που πρέπει να συντάχθηκε πριν από τις 15 Νοεμ. 1760, ημερομηνία της έκθεσης του Grimani προς τον Δόγη.

²⁹ Δυσκολίες παρουσιάζουν οι προσπάθειες υπολογισμού της ναυτικής δραστηριότητας και άλλων περιοχών. Ενδεικτικά ο Ger. D. Pagnatis, «Trade and shipping in Corfu, 1496-1537», *International Journal of Maritime History*, XVI, 2 (Dec.2004), σ. 215-6 υπολογίζει ανά 7ετία (διάστημα υπολογισμού της ζωής ενός πλοίου) μ. όρο 149 πλοία στο λιμάνι της Κέρκυρας, που δεν ταυτίζονται όλα βέβαια με τις ναυτικές δραστηριότητες των κατοίκων του νησιού. Τον ευχαριστώ από τη θέση αυτή για το δανεισμό του άρθρου.

³⁰ Ο Γ. Πλουμίδης, *Οι βενετοκρατούμενες ελληνικές χώρες μεταξύ του δεύτερου και του τρίτου τουρκοβενετικού πολέμου (1503-1537)*, Ιωάννινα 1974, σ.117-21 αποδελτιώνει το 1506 τον Petrachio de Santa Maura, που ταξιδεύει με nave από Χάνδακα για Κων/λη, το 1511 τον Stamati de Santa Maura, που ταξιδεύει με φούστα από Βενετία για Κέρκυρα και το 1529 τον Dimo di Santa Maura, που ταξιδεύει με αρσίλιο από Χάνδακα για Χάνδακα(;).

³¹ Σπ. Ασδραχάς, «Η καλλιέργεια του λιναριού στη Λευκάδα τα χρόνια της Οθωμανικής κυριαρχίας», *Πατριδογραφήματα, ό.π.*, σ. 321-5.

βαθμό, ώστε η συνεννόηση να γίνεται στα ελληνικά και στα φράγκικα. Σε πλοία της Ανατολής αναφέρεται ο Μπεκίρ Αγάς, ο τούρκος φρούραρχος, τα οποία διαχωρίζει από τους ντόπιους στην απάντησή του προς τον Μοροζίνη, όταν ο τελευταίος του ζήτησε να του παραδώσει το νησί, γιατί είχε γίνει φωλιά και άσυλο των πειρατών. «...Αν εννοήτε τα πλοία της Ανατολής, ας γίνη ό,τι χρειάζεται, καθώς γνωρίζετε και πράττετε και υμείς, αλλά να μας εκδιώξετε εκ του οίκου μας, τούτο διαφέρει πολύ...».³²

Πρόκειται για μια σημαντική δραστηριότητα, που διατηρείται και όταν οι Ενετοί κατακτούν το νησί, αφού, όπως αναφέρει ο Corner σε επιστολή του στο Μοροζίνη, το 1684 το νησί διαθέτει 10 ταρτάνες, 3 ή 4 ακόμα άλλα μεγάλα πλοία και πολλά άλλα μικρότερα που χαρακτηρίζονται βάρκες.³³ Το κλίμα όμως θα μεταστραφεί, όταν οι πειρατικές δραστηριότητες με την ενετική κατάκτηση θα περισταλλούν, και όταν η μεταφορά της πόλης στην Αμαξική θα προσανατολίσει τους κατοίκους σε άλλου τύπου δραστηριότητες. Τη φθίνουσα αυτή πορεία παρατηρεί ο Αγγ. Χόρτης στη διατριβή του, όταν το διάστημα 1708-1714 σημειώνονται τα 2/3 των ταξιδιών, που συνάντησε στο αρχαικό υλικό του νησιού, ενώ το διάστημα 1715-1737 μόλις το 1/3.³⁴

Αν η οπτική της πόλης και το βάρος των δραστηριοτήτων της βαραίνει και στον υπολογισμό των χριστιανών ενόπλων που μπορούν να φέρουν όπλα, 4.000 χριστιανοί σε σύνολο 1.000 σπιτιών στην πόλη, 1:4, αν πρόκειται για λάθος, ο αριθμός δηλαδή να αναφέρεται στο σύνολο των σπιτιών του νησιού, 4.000 χριστιανοί σε σύνολο 2.500, επομένως αναλογία 1:1,6, ή αν πρόκειται για ηθελμένη υπερβολή, προκειμένου να τονιστεί η πολεμική διαθεσιμότητα του νησιού, δεν το γνωρίζουμε. Το σίγουρο είναι ότι ο Μαρίνος υπολογίζει 4 ενήλικες, που μπορούν να φέρουν όπλα ανά σπίτι, αναλογία πολύ υψηλή. Στον Κατάλογο των οικισμών της Μάνης και Καλαμάτας, που αποδίδεται στον

---

³² Κωνστ. Γ. Μαχαιράς, *Η Λευκάς επί Ενετοκρατίας 1684-1797*, φωτοανατύπωση με βιοεργογραφία του Κ. Γ. Μαχαιρά από τον Τρ. Ε. Σκλαβενίτη, Πορεία, Αθήνα 2008, σ. 26-8. Φωλιά των πειρατών χαρακτήριζε ο ίδιος ο Μοροζίνη την Λευκάδα τονίζοντας την ανάγκη να την καταλάβουν, *Στο ίδιο*, σ.23. Sporn et Wheeler, *ό.π.*, σ. 136. Τις ίδιες πληροφορίες για το νησί δίνουν διάφορες εκθέσεις βενετών προνοητών, βλ. ενδεικτικά Μ.Σ. Παναγιωτοπούλου, «Έκθεση του προβλεπτή Κεφαλληνίας Vincenzo da Molin (1572-1574)», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 6 (1992-4), Αργοστόλι 1994, σ. 392 : «...Gli abitanti di detta Isola hano puoco trafego con la Terraferma ancorché le sia vicina per rispetto delle fuste de Corsàri, che continuamente stano in q(ue)lli contorni di S(an)ta Maura che è per mezo detta Isola distante non più di 60 miglia li q(ua)li tengono del continuo infestata la Ceffalonia, et Thiachi et il Zante, che quando havessero sicurtà apporterìa grandiss(im)o benef(ici)o all' una et l' altra di dette Isole con assai comodo et benef(ici)o dei datti di V(ostra) Ser(eni)tà, che altro modo non hano per non esser scala in detta Isola.». Ο Γ. Ν. Μοσχόπουλος, «Η στρατιωτική οργάνωση της Κεφαλονιάς (16^{ος} -17^{ος} αι.)», *Κεφαλληνιακά Χρονικά*, 5 (1986), σ. 27 αναφέρεται σε επιστολή του προβλεπτή Ιερ.Τριβισάν του 1611 στην οποία υπάρχει η πληροφορόρηση ότι στη Λευκάδα είχαν αράξει 16 πειρατικά μπαρμπαρέζικα, έτοιμα να χτυπήσουν την Κεφαλονιά και την Ιθάκη.

³³ Αγγ. Χόρτης, *ό.π.*, σ. 238-40.

³⁴ *Στο ίδιο*, σ. 250 και 256. Από το νοταριακό αρχαικό υλικό καταγράφει 29 σχετικώς μεγάλα πλοία για το διάστημα 1708-1724: 15 ταρτάνες, 3 λόντρες, 2 σαμπέκια, 2 σάνκες, 2 πίνκουες, 1 τζεμπέρι, 1 φρεγάδα, 1 βάρκα και δύο άλλα, «χοντρά», όπως υποθέτει, πλοία που δεν κατονομάζονται.

Πέτρο Μέδικο το 1618, σε μια εκτίμηση των επαναστατικών διαθεσιμοτήτων της περιοχής, οι 4.913 εστίες fuochi (ο σωστός υπολογισμός δίνει 5.283), που υπολογίζονται, μπορεί να δώσουν 10-12.000 άνδρες, 4.000 ένοπλους και 6.000 χωρίς όπλα· αναλογία δηλαδή fuochi – ανδρών ικανών να φέρουν όπλα 1:2.³⁵ Την ίδια αναλογία συναντάμε για τη Λευκάδα και στα υπομνήματα, που συνέταξε το 1601 ο Ιερώνυμος Κόμπης, πράκτορας των Ισπανών, που διέτρεξε τον ελληνικό χώρο προκειμένου να υπηρετήσει τα σχέδιά τους ενάντια στους Τούρκους.³⁶ Μια διαφορετική, λίγο ψηλότερη αναλογία, 1:3, χρησιμοποιούσαν οι Ενετοί προβλεπτές στα Ιόνια νησιά το διάστημα αυτό για τον υπολογισμό των στρατεύσιμων ανδρών, χωρίς όμως ποτέ να φτάσουν το 1:4.³⁷

Τα στοιχεία που μας δίνει ο Στάθης Μαρίνος για τον πληθυσμό της Πρέβεζας, 200 εστίες και 130 ένοπλοι τούρκοι, παρουσιάζουν απόκλιση προς τα ανώτατα όρια από άλλες πηγές: στα υπομνήματα του Ιερώνυμου Κόμπη, που αναφέραμε προηγουμένως, υπολογίζονται 100 άνδρες χριστιανοί, που μπορούν να φέρουν όπλα, επομένως 50 εστίες στη βάση της αναλογίας 1:2, 100 Τούρκοι μέσα στο Κάστρο και 150 στο μπούργο του, ενώ σε αυτά των τουρκικών καταστίχων καταγράφονται 30 εστίες και 13 εργένηδες το 1564, 50 εστίες και 20 εργένηδες το 1569, μαζί με 77 Τούρκους της φρουράς του Κάστρου.³⁸

Στην κατεύθυνση αυτή, της ανάδειξης δηλαδή των αναλογιών περισσότερο παρά των πραγματικών μεγεθών, θα πρέπει να αντιμετωπιστούν και οι πληροφορίες σχετικά με τη χωρητικότητα των λιμανιών της Λευκάδας και της Πρέβεζας, σύμφωνα με τις οποίες το πρώτο έχει χωρητικότητα 500 βασέλων, ενώ το δεύτερο 1.000.

Οι πληροφορίες σχετικά με τις πλουτοπαραγωγικές πηγές «... το νησί είναι ευφορώτατο σε κάθε είδους τρόφιμα, σιτάρι, κρασί, βρώμη, κεχρί,

---

³⁵ Ο Στεφ. Παπαδόπουλος, *Η κίνηση...*, ό.π., σ. 131-2 αναφέρει 4193, προφανώς τυπογραφικό λάθος. Για τους διορθωμένους αριθμούς, βλ. C. Comis, *La population et l' habitat du Magne XVe-XIXe siècles*, Thèse de doctorat, Paris 1991, I, σ. 29. (παραπέμπουμε στην ανέκδοτη διατριβή).

³⁶ Πληροφορίες για το πρόσωπο αυτό και τα σχέδιά του στο José M. Floristán, «Η Πρέβεζα...», ό.π., σ. 76-7. Ο ίδιος, *Fuentes ...*, ό.π., σ. 131-2 δημοσιεύει και τα σχετικά υπομνήματα, από τα οποία γίνεται σαφές ότι οι υπολογισμοί γίνονται στη βάση της αναλογίας 1:2 (σπίτια: άνδρες που μπορούν να στρατολογηθούν) με αποτέλεσμα η πόλη της Λευκάδας, που υπολογίζεται σε 800 σπίτια, να δίνει 1.600 άνδρες, ενώ τα χωριά της υπολογίζονται σε 2.400 άνδρες, προφανώς στη βάση 1.200 σπιτιών.

³⁷ Σχετικά στοιχεία για την Κεφαλλονιά στον Γ. Ν. Μοσχόπουλο, ό.π., σ.14, πίνακας 3, όπου οι ικανοί για στράτευση άνδρες του νησιού υπολογίζονται στο 22,79% του συνολικού πληθυσμού το 1569, στο 31,81% το 1582, στο 24% το 1587, στο 29,66% το 1601, στο 32,55% το 1603, στο 32,71% το 1608, αλλά στο 14% το 1620 και 1622 και στο 25% το 1626. Για τη συνηθισμένη 1:3 αναλογία βλ. Κ. Κόμης, *Δημογραφικές όψεις της Πρέβεζας. 16^{ος}-18^{ος} αιώνας*, Ιωάννινα 1999, όπου και η σχετική βιβλιογραφία για προηγούμενες μελέτες.

³⁸ Για τα υπομνήματα του Κόμπη βλ. παραπάνω. Για τις πληροφορίες από τα τουρκικά κατάστιχα βλ. M. Delilbaşı, "History of Prevesa in the XVI'th century according to the ottoman taxation registers", *Πρακτικά Α' Διεθνούς ...*, ό.π., σ. 57-72 και αξιοποίηση των πληροφοριών αυτών στο Κ. Κόμης, *Δημογραφικές...*, ό.π., σ. 44-46. Η κατεύθυνση στην οποία κινείται ο τελευταίος μελετητής είναι αυτή των ανώτατων ορίων.

φρούτα, λάδι, αγελάδες, γίδια, παχείς χοίρους, θηράματα κάθε είδους ζώων, δάση με ξυλεία αρκετή και για την κατασκευή πλοίων γαλερών και φορηγίδων (galioni)»³⁹ είναι αρκετά γενικές, φαίνεται ωστόσο ότι αποδίδουν την πραγματικότητα, όπως αυτή εγγράφεται στη μακρά διάρκεια.

Κάτω από την ίδια οπτική, της σύγκρισης αυτή τη φορά ανάμεσα στους Τούρκους και στους Βενετούς, θα πρέπει να προσλάβουμε και τις πληροφορίες που δίνει σχετικά με τη φορολογία. Η δήλωσή του ότι για όλες τις προσόδους του νησιού οι χριστιανοί καταβάλλουν 2/15 στους Τούρκους «De tutte l' intrade che tengono li cristiani, et robbe comestibile pagano de ogni quindici due al Turco», στους οποίους ανήκουν οι καλύτερες γαίες και πρόσοδοι, για τις οποίες οι τελευταίοι δεν πληρώνουν φόρο «Le meglio intrade et luoghi sono de Turchi quali sono franchi», χωρίς καμιά άλλη αναφορά στις καλλιεργητικές σχέσεις διανομής της συγκομιδής, στις σχέσεις εκείνες που παράγουν γαιοπρόσοδο ή στους λοιπούς φόρους, πρέπει να ειπωθεί στην κατεύθυνση της δυσμενούς αναλογίας της δεκάτης, που επέβαλλαν οι Τούρκοι στους χριστιανούς αγρότες του νησιού σε σχέση με αυτή που επέβαλλαν οι Ενετοί. Εξάλλου αυτήν την αναλογία, 2/15 - πιθανότατα πρόκειται για τη δεκάτη και τη salariye - συνάντησαν οι Ενετοί, όταν κατέλαβαν το νησί, όπως μας πληροφορεί επιστολή του γενικού προβλεπτή Corner (30 Σεπτ. 1684) προς τον Φρ. Μοροζίνι,⁴⁰ ενώ το 1715, όταν οι Τούρκοι ανακατέλαβαν το νησί, η δεκάτη ανερχόταν σε 14%.⁴¹

Αφήνοντας στην άκρη κάθε προσπάθεια να σχολιάσουμε το χρηματικό εισόδημα, που υπολογίζει ο Μαρίνος, σχετικά με την ενοικίαση των αλυκών και ιχθυοτροφείων του νησιού, «La peschera et salina se affittava da 5000 ducati l' anno ma quando entri in mano de cristiani valerà più de venti milia ducati l' anno», σε μια περίοδο νομισματικών προσαρμογών για την Οθωμανική αυτοκρατορία,⁴² εκείνο που μας ενδιαφέρει είναι το γεγονός ότι όχι μόνο γνωρίζει τη σημασία της προσόδου αυτής, αλλά και τη σημασία που έχει για τους Ενετούς, όπως μας πληροφορούν και άλλες προγενέστερες και μεταγενέστερες μαρτυρίες.⁴³ Το νησί προς το τέλος της τουρκοκρατίας παρήγαγε 10.000 κάδους αλάτι ετησίως και μαζί με τα ιχθυοτροφεία είχε

³⁹ Δανειζόμαστε εδώ τη μετάφραση του Π.Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία...*, ό.π., σ. 487. Με τις παρατηρήσεις αυτές συμφωνούν και οι Spon και Wheler, ό.π., σ. 137.

⁴⁰ Αγγ. Χόρτης, ό.π., σ.155-6. Ο Corner μάλιστα στην επιστολή του σχολιάζει αρνητικά την αναλογία που επέβαλλαν οι Τούρκοι (2/15) σε σχέση με αυτή που επέβαλλαν οι Ενετοί (1/10). Πρόκειται για πληροφορίες που ο έκτακτος προβλεπτής Pietro Bembo συμπεριέλαβε σε αναφορά του προς το Δόγη (1 Ιουνίου 1688).

⁴¹ M. Genç, ό.π., σ. 69

⁴² Για τις νομισματικές μεταρρυθμίσεις βλ. ενδεικτικά Σπ. Ασδραχάς, «Νομισματικές προσαρμογές, ιστ' - ιζ' αι. Ρυθμίσεις και αντιδράσεις», *Ιστορικά*, 1 (Σεπτ. 1983), σ. 19-34, όπου και η σχετική βιβλιογραφία.

⁴³ Ο Fr. Thiriet, «Les interventions venitiennes dans les iles ioniennes au XIVe siecle», *Πρακτικά 3^{ου} Πανιονίου Συνεδρίου 23-29 /9/1999*, Αθήνα 1965, τομ.Α' (Αθήνα 1967), σ. 377-8 αναφέρει ότι τον 15^ο αι. οι αλυκές της Λευκάδας μαζί με αυτές της Κέρκυρας και Ζακύνθου κάλυπταν τις αυξανόμενες ανάγκες της Βενετίας και Ραγούζας σε αλάτι. Αρκετές πληροφορίες έχει και ο Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία...*, ό.π., Α', 357-361 (15^ο αι.), 564-567, 602, 611-3 (τέλη 18^{ου} αι. - αρχές 19^{ου} αι.). Για τη φορολογία που επέβαλλαν οι Ενετοί βλ. τις σχετικές ενότητες στη διατριβή του Αγγ. Χόρτη, ό.π..

συνολική φορολογική απόδοση 6-7.000 λίρες ετησίως, ποσό που ο έκτακτος προβλεπτής P. Bembo υπολόγιζε ότι μπορούσε στα 1686 να ανέβει στις 12.250 λίρες ετησίως.⁴⁴ Το 1715 οι αλυκές και τα ιχθυοτροφεία απέδιδαν στο οθωμανικό κράτος 15% στο συνολικό φορολογικό εισόδημα.⁴⁵

Στην κατεύθυνση ανάδειξης των πλουτοπαραγωγικών δυνατοτήτων του νησιού κινούνται και οι πληροφορίες της αναφοράς ότι η ηπειρωτική ακτή (ενδοχώρα) διαθέτει άπειρες προσόδους ή ότι οι Τούρκοι της Αγίας Μαύρας κατέχουν πάνω από 2 εκ. σε χρυσό, ασήμι, κοσμήματα και κινητή περιουσία.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει και ο τρόπος με τον οποίο παρουσιάζεται ο χώρος και προσδιορίζεται η γεωγραφική θέση του νησιού. Το νησί προσδιορίζεται μέσα από την περίμετρό του, 60 μίλια, από τις θέσεις με τις οποίες γειτονεύει, την Πρέβεζα από την οποία απέχει 12 μίλια, την ηπειρωτική ακτή ανατολικά (χωρίς αναφορά στην απόσταση), το ίδιο το νησί της Λευκάδας (επίσης χωρίς αναφορά στην απόσταση), την Κεφαλονιά μεγάλη και μικρή (εννοεί την Ιθάκη), που απέχουν 8 μίλια, τους Παξούς ΒΔ που απέχουν 50 μίλια, το ακρωτήριο του Οτράντο, 220 μίλια, τον Κόλπο (εννοεί την Κέρκυρα που βρίσκεται στην είσοδο της Αδριατικής Θάλασσας) σε απόσταση 100 μίλια και τέλος την Ζάκυνθο, επίσης σε απόσταση 100 μίλια.⁴⁶ Οι όροι που χρησιμοποιούνται, οι αποστάσεις σε μίλια, η σειρά που ακολουθείται εκτός από την Ζάκυνθο που προστίθεται στο τέλος- μας θυμίζουν το ρόδο των ανέμων και απηχούν τον τρόπο με τον οποίο τα νησολόγια προσδιορίζουν τη θέση των νησιών, την έκτασή τους, την απόσταση από γειτονικές θέσεις, και μας οδηγούν στην υπόθεση ότι βρισκόμαστε μπροστά σε άτομα, τόσο ο συντάκτης της αναφοράς όσο και ο πληροφοριοδότης, εξοικειωμένα με τη ναυτική εμπειρία και πρακτική.

Καθώς η αναφορά που έχουμε είναι προϊόν ερωτήσεων – απαντήσεων σχετικά με τη δυνατότητα να χρησιμοποιηθεί το νησί ως βάση εξόρμησης κατά των Τούρκων, οι πληροφορίες που αφορούν στο λιμάνι και στο Κάστρο του νησιού, δίνονται σε διάφορα σημεία, επομένως με κάποια αταξία και με

---

⁴⁴ Στο ίδιο, σ.155-8, αλλά και σ. 225, σημ. 9, όπου από συνοπτικό πίνακα εισπράξεων (από 2 Μαΐου 1686) με ημερομηνία 21 Ιουλίου 1687 προκύπτει ενοίκιο για αλυκές και ιχθυοτροφεία για τρία χρόνια 23.200 λιρών.

⁴⁵ M.Genç, *ό.π.*, σ.71.

⁴⁶ Πρόκειται για πληροφορίες, που απαντώνται σε διάφορα νησολόγια και πορτολάνους της εποχής, με διαφορετικούς φυσικά υπολογισμούς. Ενδεικτικά αναφέρουμε ότι στον Πορτολάνο των Parma- Magliabecchi, μέσα 15^{ου} αι., υπολογίζεται η απόσταση Παξών - Αγίας Μαύρας σε 50 μίλια, ενώ στον Πορτολάνο I (16^{ου} αι.), που δημοσιεύει ο Delatte, η περίμετρος του νησιού υπολογίζεται στα 80 περίπου μίλια, βλ. Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία... ό.π.*, Α', σ. 25-27· στο *Βιβλίο Ναυσιπλοΐας* του Πιρί Ρεΐζ στα 1520-6, η απόσταση Αγία Μαύρα - Πρέβεζα υπολογίζεται επίσης σε 12 μίλια βλ. Δ. Λούπη, «Η Λευκάδα στην οθωμανική γεωγραφία και περιήγηση», *Πρακτικά Β' Συμποσίου «Η Λευκάδα μέσα στο ταξίδι (Λευκάδα 9-10 Αυγ. 1997)»*, Αθήνα 1999, σ. 78. Για το πώς παρουσιάζεται η Λευκάδα σε διάφορα νησολόγια της εποχής βλ. Γ. Τόλιας, «Η Λευκάδα στα νησολόγια του 15^{ου} και του 16^{ου} αι.», *Πρακτικά Β' Συμποσίου... ό.π.*, σ. 87-99· βλ. επίσης Ε. Λιβιεράτος και Ηλ. Μπεριάτος (Επιμ.), *Η Επτάνησος σε χάρτες. Από τον Πτολεμαίο στους δορυφόρους*, Εθνικό Κέντρο Χαρτών και Χαρτογραφικής Κληρονομιάς – Εθνική Χαρτοθήκη, Θεσσαλονίκη 2001.

επαναλήψεις. Η χωρητικότητα του λιμανιού στα ΝΑ της πόλης, (εννοεί προφανώς το λιμάνι στον όρμο του Αλέξανδρου), η ασφάλεια που παρέχει στα πλοία, επειδή, όπως σχολιάζεται δύο φορές, τα πλοία δεν κινδυνεύουν από τα κανόνια του Κάστρου, αλλά ούτε και τα πλοία μπορούν να επιτεθούν σε αυτό, (προφανώς λόγω της απόστασης από το Κάστρο), αλλά και η φυσική διαμόρφωση του λιμανιού, (είναι στενό και πετρώδες), ώστε τα πλοία να μπαίνουν ένα- ένα, συνδυάζονται με λεπτομέρειες για το Κάστρο. Η φρουρά του (περίπου 500 Τούρκοι), η αναγκαιότητα αποκοπής της γέφυρας στα ανατολικά του Κάστρου, ώστε να αποτραπεί η ενίσχυση του Κάστρου με δυνάμεις από την Στερεά, συνδυάζονται με πληροφορίες για τον αριθμό των κανονιών του, το ύψος των τειχών του, τον αριθμό των πύργων του, την μεταξύ τους απόσταση, μαζί με συγκεκριμένο σχέδιο κατάκτησής του. Το τελευταίο προέβλεπε αιφνιδιαστική επίθεση 3-4.000 ανδρών το Σεπτέμβριο, όταν το ιππικό βρισκόταν σε εκστρατεία, ΒΔ του Κάστρου, επειδή από ΒΔ το πέλαγος ήταν βαθύ και τα πλοία μπορούσαν να προχωρήσουν χωρίς να γίνουν αντιληπτά μέχρι το ίδιο το Κάστρο και να αποβιβάσουν πεζές δυνάμεις στο Φρόνι, τρία μίλια από την Αγία Μαύρα, ώστε μετά από σιωπηλή πορεία να φτάσουν μέχρι το Κάστρο, να το κατακτήσουν και, αφού αποκόψουν τη γέφυρα στα ανατολικά του Κάστρου, να διατηρήσουν στην κατοχή τους το νησί με λίγες δυνάμεις.

Επικουρικά λειτουργεί και η συμπληρωματική πληροφορία ότι τα σπίτια της πόλης είναι πιο ψηλά από τα τείχη του κάστρου, γεγονός που διευκολύνει την κατάκτησή του. Προφανώς εννοεί τη Χώρα, τη συνοικία δυτικά του Κάστρου, που θα συναντούσαν πρώτα ερχόμενοι από το Φρόνι. Το ευπρόσβλητο της θέσης αυτής, καθώς εξ αιτίας της εδαφικής διαμόρφωσης τα σπίτια της βρίσκονταν πιο ψηλά,⁴⁷ φαίνεται πως γνώριζαν οι Τούρκοι, γιατί, όπως μας πληροφορεί ο Εβλιγιά Τσελεμπή, απαγόρευαν την κατασκευή πέτρινων σπιτιών.⁴⁸

Συγκρίνοντας το σχέδιο κατάληψης του νησιού που προτείνει ο Μαρίνος με τα σχέδια και τις επιχειρήσεις κατάκτησης της Λευκάδας, 1502,⁴⁹

⁴⁷ Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία...*, ό.π., Α', σ. 488.

⁴⁸ Ι. Γ. Γιαννόπουλος, ό.π., σ. 389 «...Οι κάτοικοι του φρουρίου εμποδίζουν εις αυτό το βαρόσι (εννοεί τη δυτ. του Κάστρου συνοικία, την «Χώρα»), επειδή ευρίσκεται εις το τέλος της άκρας, να κτίζουν λίθινα οικήματα, διότι είναι πιθανόν, αφού έλθη ο εχθρός, αν καταλάβη αυτό το βαρόσι, να εισέλθη εντός των λιθίνων οικημάτων και να οχυρωθή· εις αυτό το βαρόσι με αυτήν την σκέψιν ότι, αν οχυρωθή, κινδυνεύει να κυριευθή το φρούριον δεν κτίζουν λιθίνας οικίας...».

⁴⁹ Σύμφωνα με τον Σπ. Α. Βλαντή, *Η Λευκάς υπό τους Φράγκους, τους Τούρκους και τους Ενετούς (1204-1797)*, Λευκάδα 1902, φωτοανατύπωση με βιο-εργογραφία του Σ.Α.Βλαντή (1855-1938) από τον Τρ. Ε. Σκλαβενίτη, Πορεία 2008, σ. 81-2, που ακολουθεί τους Laugier, Daru και Bembo, οι Ενετοί και οι σύμμαχοί τους είχαν αποβιβάσει δυνάμεις σε διάφορα σημεία του νησιού, στη λιμνοθάλασσα και στον Αλέξανδρο, καθώς στην απέναντι ακτή της Ακαρνανίας, για να εμποδίσουν την άφιξη ενισχύσεων, ενώ ο στόλος τους περιέπλεε το νησί για τον ίδιο λόγο. Με αυτόν τον τρόπο κατάφεραν να αποτρέψουν την ενίσχυση της φρουράς του Κάστρου, που αποτελείτο από 500 στρατιώτες, και να καταλάβουν το νησί. Για το θέμα αυτό βλ. επίσης Γ. Πλουμίδης, «Η φύλαξη της Λευκάδας στα 1502», *Δωδώνη*, ΙΣΤ' (1987), όπου σχολιάζεται και η φιλοτουρκική στάση των κατοίκων του νησιού· Κωνστ. Γ. Μαχαιράς, ό.π., σ. 5-6· Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία...*, ό.π., Α', σ. 383.

1572,⁵⁰ 1658,⁵¹ 1684,⁵² αντιλαμβάνεται κανείς τις αδυναμίες του σχεδίου του Μαρίνου, που αν και στηρίζεται στον αιφνιδιασμό και στην επιβίβαση δυνάμεων από τα δυτικά του Κάστρου με κύριο στόχο την κατάληψη της γέφυρας, ώστε να εμποδιστεί η άφιξη ενισχύσεων από τη μεριά της Στερεάς, εντούτοις δεν καταφέρνει να προτείνει ολοκληρωμένο σχέδιο επίθεσης, που θα στηρίζεται σε συντονισμένες ενέργειες του στρατού (στα ανατολικά του Κάστρου, ώστε να αποκοπεί η γέφυρα και να αποκλειστεί η φρουρά του Κάστρου από ενισχύσεις από τη στεριά, και στα δυτικά), αλλά και του στόλου, όπως διαπιστώνει κανείς από τις επιχειρήσεις, που είχαν επιτυχή κατάληξη.

Ωστόσο φαίνεται ότι το σχέδιο δράσης που προτείνεται δεν ήταν έξω από τα δεδομένα της εποχής του, αν σκεφτούμε την ξαφνική επίθεση μαλτέζων πειρατών, που το 1625 εκμεταλλευόμενοι το σκοτάδι αποβιβάστηκαν στη Γύρα και χωρίς να γίνουν αντιληπτοί λεηλάτησαν τα προάστια πριν εκδιωχθούν από τους Τούρκους του Κάστρου.⁵³

---

⁵⁰ Σύμφωνα με τον Ερμ. Λούντζη, *Περί της πολιτικής καταστάσεως της Επτανήσου επί Ενετών*, Αθήνα 1856, σ. ρη-θ', που ακολουθεί τον Paguta, πληροφορούμαστε ότι παρά τις αντιρρήσεις του ο Γενικός Προβλεπτής Σοράντσο συναίνεσε τελικά στο σχέδιο κατάληψης της Λευκάδας φτάνοντας στο νησί με όλον τον ενετικό στόλο στις αρχές Φεβρουαρίου. Οι ενετικές δυνάμεις επιτέθηκαν αιφνιδίως από ξηράς και θάλασσας στο φρούριο του νησιού, που είχε μόνο 300 πεζούς στρατιωτική φρουρά και δεν ήταν σε καλή κατάσταση, με κύριο στόχο την κατάληψη της γέφυρας στα ανατολικά του Κάστρου. Ωστόσο οι αποβιβασθείσες δυνάμεις στα ανατολικά, παρ' όλη τη βοήθεια του στόλου, δεν κατάφεραν να αναχαιτίσουν τους ιππείς των εχθρών, που έτρεξαν σε ενίσχυση του Κάστρου, και οι Ενετοί, που αντιλήφθηκαν ότι δεν αρκούσε ο αιφνιδιασμός και ότι η επιχείρηση ήταν πολύ πιο δύσκολη, εγκατέλειψαν το σχέδιο και αναχώρησαν. Για το θέμα αυτό βλ. επίσης Σπ. Α. Βλαντής, *ό.π.*, σ. 93-4· Κωνστ. Γ. Μαχαιράς, *ό.π.*, σ. 14-5· Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία...*, *ό.π.*, Α', σ. 392.

⁵¹ Κωνστ. Γ. Μαχαιράς, *ό.π.*, σ. 15-19. Στην έκθεση του Γεν. Προνοητή Μαρίν Μαρκέλλου προς την Σύγκλητο (29 Αυγ. 1658) εξηγούνται οι λόγοι αποτυχίας της επιχείρησης. Το σχέδιο απέβλεπε σε διπλό χτύπημα του Κάστρου από ξηράς, ανατολικά από τον ενετό διοικητή, με στόχο την κατάκτηση της γέφυρας, ώστε να αποκοπούν οι τουρκικές ενισχύσεις από ξηρά, και δυτικά από τις συμμαχικές δυνάμεις, που θα αποβιβάζονταν και θα επιτίθεντο κατά του Κάστρου, ενώ από θαλάσσης θα συμμετείχε και ο στόλος. Η επιχείρηση απέτυχε, όχι μόνο εξ αιτίας των καθυστερήσεων, της έλλειψης συντονισμού ανάμεσα στις συμμαχικές δυνάμεις και στους Ενετούς, της απρονοησίας των πρώτων, (οι σκάλες που χρησιμοποίησαν ήταν πιο κοντές από το Κάστρο), αλλά και επειδή απέτυχε το στοιχείο του αιφνιδιασμού, καθώς ο άνεμος δεν επέτρεψε στους επιτιθέμενους να φτάσουν νύχτα, αλλά και επειδή, αντί να αποβιβαστούν στη Χώρα, αναγκάστηκαν να αποβιβαστούν μακριά, 3 μίλια από το Κάστρο. βλ. επίσης Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία...*, *ό.π.*, Α', σ. 392.

⁵² Αναλυτικά Κωνστ. Γ. Μαχαιράς, *ό.π.*, σ. 24- 28. Το σχέδιο του 1684 προέβλεπε επίθεση από την πλευρά της Ακαρνανίας με απόβαση 5.000 πεζών και ιππέων στη θέση Δέματα και μικρότερου μεγέθους δύναμη ανάμεσα στους Μύλους και στη Γύρα, ενώ στην επίθεση συμμετείχε και ο στόλος. Από τις πρώτες κινήσεις του Μοροζίνη ήταν η καταστροφή του υδραγωγείου, ώστε να μην υδρεύονται οι κλεισμένοι μέσα στο Κάστρο Τούρκοι και η κατάληψη των δύο συνοικιών, ανατολικά και δυτικά του Κάστρου. Παράλληλα είχε αποστείλει δυνάμεις, ώστε να εμποδιστούν να έρθουν ενισχύσεις 1.000 περίπου Τούρκων στρατιωτών, που είχαν συγκεντρωθεί στο φρούριο της Πρέβεζας. Βλ. επίσης Ερμ. Λούντζη, *ό.π.*, σ. ριβ' - ριστ'· Σπ. Α. Βλαντής, *ό.π.*, σ. 108-117· Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία...*, *ό.π.*, Α', σ. 510-518.

⁵³ Σπ.Α. Βλαντή, *ό.π.*, σ. 97-8· Π. Γ. Ροντογιάννης, «Οι πρωτεύουσες...», *ό.π.*, σ.159-161.

Ποιος ήταν τελικά ο Στάθης Μαρίνος, που έδωσε τις πληροφορίες αυτές; Από τις πληροφορίες που δίνει φαίνεται ότι γνώριζε τις πλουτοπαραγωγικές δυνατότητες του τόπου του, μπορούσε να υπολογίζει ανθρώπινες συγκεντρώσεις, φορολογικά εισοδήματα, αριθμούς πλοίων, χωρητικότητες λιμανιών, εμπλεκόταν δηλαδή σε διαδικασίες οικονομικής και φορολογικής φύσης, ενώ μπορούσε να προτείνει ένα ατελές σχέδιο κατάκτησης του νησιού, που στηριζόταν στον αιφνιδιασμό, στην απουσία των τουρκικών στρατευμάτων, αλλά και στη γνώση των τοπικών συνθηκών. Το γεγονός ότι κατείχε τις γεωγραφικές γνώσεις που κυκλοφορούσαν στα νησολόγια και τους πορτολάνους της εποχής του, μάς επιτρέπει ίσως την υπόθεση ότι ασχολιόταν με το εμπόριο και τις ναυτιλιακές δραστηριότητες, υπόθεση που ενισχύεται και από την παρουσία του στη Νάπολη. Ανήκε σίγουρα στα ανώτερα κοινωνικά στρώματα της εποχής του, όπως ο τίτλος *gentilhuomo*, που του δίνει η αναφορά, υπαινίσσεται, όχι μόνο γιατί με τον τρόπο αυτό οι πληροφορίες του αποκτούν εγκυρότητα, αλλά και γιατί αυτού του είδους την πληροφόρηση μόνο αυτά τα άτομα μπορούσαν να έχουν.

Ο αντιτουρκικός προσανατολισμός της οικογένειάς του επιβεβαιώνεται και αργότερα, όταν με την έλευση των Βενετών το 1684, η οικογένεια Μαρίνου είναι έτοιμη να συμμετάσχει στο νεοδημιουργηθέν αστικό συμβούλιο του νησιού με μέλη της που κατοικούν στην Αμαξική. Από τα 51 πρώτα μέλη του αστικού συμβουλίου του νησιού, ένας μεγάλος αριθμός, 11 ανήκουν στην οικογένεια αυτή.⁵⁴ Πρόκειται για μια οικογένεια, που μέλη της θα ασχοληθούν με ποικίλες οικονομικές, διοικητικές αλλά και εκκλησιαστικές δραστηριότητες, όπως μας πληροφορεί το νοταριακό αρχείο του νησιού. Ας μην ξεχνάμε ότι ο πρώτος αρχιεπίσκοπος του νησιού είναι ο Άνθιμος Μαρίνος (1686-1704),⁵⁵ ενώ μέλη της οικογένειας, όπως ο Αναστάσιος και ο Ιωάννης Μαρίνος, θα προσφέρουν σημαντικές υπηρεσίες στους Ενετούς στην προσπάθειά τους να ανακαταλάβουν το νησί το 1715 για τις οποίες και θα ανταμειφθούν.⁵⁶ την παράδοση αυτή θα συνεχίσουν και οι απόγονοί τους συμμετέχοντας σε διάφορες στρατιωτικές επιχειρήσεις των Ενετών.⁵⁷

---

⁵⁴ Το Κοινοτικό Συμβούλιο αποτελείτο αρχικά από 51 μέλη, ανάμεσα στα οποία οι: Ιωάννης, Θεόφιλος, Θεμελής, Ζαφείρης, Ιωάννης, Πέτρος, Εμμανουήλ, Δημήτρης, Ανδρέας, Στάμος, Ζαφείρης Μαρίνος. Βλ. Κων.Γ. Μαχαιράς, *ό.π.*, σ. 38-9 σημ.2 και Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία...*, *ό.π.*, Α', σ. 544-5. Περιουσιακά στοιχεία της οικογένειας Μαρίνου στην πόλη του νησιού και στις γύρω περιοχές ιδίως στην Απόλπαινα και στο Φρύνι, μπορεί κανείς να διαπιστώσει ξεφυλλίζοντας το ενετικό κτηματολόγιο του νησιού.

⁵⁵ Αρχιεπίσκοποι διετέλεσαν επίσης οι Ευγένιος Μαρίνος (1710-1737), που διακρίθηκε και ως θεολόγος και ιεροκήρυκας, αλλά και ο Ιωακείμ Μαρίνος (1779 -1798)· βλ. Κων. Γ. Μαχαιράς, *ό.π.*, σ. 229-31, 255-6, 308· Π. Γ. Ροντογιάννης, *Ιστορία...*, *ό.π.*, Β', σ. 838-840.

⁵⁶ Κωνστ. Γ. Μαχαιράς, *ό.π.*, σ. 86-7.

⁵⁷ Είναι χαρακτηριστική η περίπτωση των Αναστάσιου και Στάμου Μαρίνου. Ο πρώτος, Αναστάσιος Μαρίνος, διακρίθηκε στη ναυμαχία της 8^{ης} Ιουλίου 1716 στην Κέρκυρα και συμμετείχε στις ενετικές επιχειρήσεις επανάκτησης του νησιού. Το 1733 έθεσε στη διάθεση της Ενετικής πολιτείας 1000 Λευκαδίτες και Ακαρνάνες. Σε ανταμοιβή των υπηρεσιών του ονομάστηκε συνταγματάρχης (23 Ιουνίου 1734). Πέθανε στην Βενετία το 1768. Ο γιος του, Μαρίνος Στάμος του Αναστασίου, κατατάχθηκε στον ενετικό στρατό και έφτασε με τη μόρφωση και τα προσόντα του μέχρι συνταγματάρχης. Το 1774 συμμετείχε στην εκστρατεία

Τη διαχρονική αυτή φιλοδυτική στάση ίσως υποδηλώνει και το ίδιο το όνομα της οικογένειας, αφού μεταγενέστερες πληροφορίες μαρτυρούν τη δυνατότητα αλλαγής του ονόματος από Παναγιώτης σε Μαρίνος, όπως συνέβη και με τον Παναγιώτη Δοξαρά του Νικολάου, «...όστις, από του πάππου ωσαύτως Παναγιώτης ονομασθείς, ίνα μη αήθως προσπίπτη το όνομα εις των Ιταλών τας ακοάς, μετεποίησεν αυτό εις το Μαρίνος, ώσπερ και έτεροι των εφ' ημών Ελλήνων έπραξαν.....», προκειμένου προφανώς να ενταχθεί ευκολότερα σε έναν άλλο πολιτισμό, αυτόν της Δύσης.⁵⁸

Τέλος, καθώς ο Μαρίνος δεν είναι ο συντάκτης της αναφοράς, αλλά απλά ο πληροφοριοδότης, δεν δικαιούται να συμπεριληφθεί στις βιογραφίες «των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων από της καταλύσεως της βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής Εθνεγερσίας (1453-1821)» του Κωνσταντίνου Σάθα.⁵⁹ Δικαιούται ωστόσο την ιδιαίτερη βιογραφία του δίπλα στους τόσους αφανείς μάρτυρες της ιστορίας.

των Ενετών στην Τύνιδα μαζί με τον ιππ. Άγγελο Έμο και έφτασε στο βαθμό του ταξίαρχου. Πέθανε σε μεγάλη ηλικία στην Βενετία. Βλ. Κωνστ. Γ. Μαχαιράς, *ό.π.*, σ. 274- 5.

⁵⁸ Ανδρ. Μουστοξύδης, «Παναγιώτης Δοξαράς», *Ελληνομνήμων ή Σύμμικτα Ελληνικά*, Ιαν.1843, αρ.1, σ. 21.

⁵⁹ Κωνστ.Ν. Σάθας, *Βιογραφίαι των εν τοις γράμμασι διαλαμψάντων Ελλήνων, από της καταλύσεως της Βυζαντινής αυτοκρατορίας μέχρι της Ελληνικής εθνεγερσίας (1453-1821)*, Αθήνα 1868, σ. 406.

